

مفهوم‌شناسی حریم خصوصی انسان در قرآن و حدیث

حامد متوادی^۱

چکیده

پژوهشگران علوم انسانی تعاریف مختلفی از «حریم خصوصی» ارائه کرده‌اند. در قرآن کریم و احادیث اهل بیت علیهم‌السلام رعایت مناسبات فردی و اجتماعی بین انسان‌ها، سفارش شده که بخشی از آن با موضوع «حریم خصوصی» ارتباط دارد. تعریف ارائه‌شده از این مفهوم، جامعیت لغوی و دینی نداشته و بیشتر به زاویه حقوقی موضوع، نگریسته است. مأموریت این نگاشته، شناخت لغوی «حریم خصوصی» و گردآوری مفاهیم مرتبط با آن از قرآن و حدیث است. هدف این کار، تقویت نگاه دینی در تعریف «حریم خصوصی» بوده و مصادیق این مفهوم را روشن می‌سازد. چنین شناختی به قانون‌گذار در تدوین مقررات مبتنی بر آموزه‌های دینی کمک می‌کند. مقاله حاضر ابتدا به واژه‌شناسی حریم خصوصی و کاربردهای آن در فقه، حقوق و پزشکی پرداخته و سپس با شناسایی مفاهیم مرتبط در قرآن و روایات به تعریفی دینی از این مفهوم دست می‌یابد.

واژگان کلیدی

تجسس، حقوق فردی، حریم شخصی، اخلاق پزشکی، سبک زندگی اسلامی، معارف قرآن و حدیث

۱. دانش‌پژوه سطح سه مرکز تخصصی حدیث حوزه (hm62@chmail.ir).

درآمد

حریم خصوصی یکی از مفاهیم حوزه روابط اجتماعی است. احترام به مسائل خصوصی دیگران می‌تواند رابطه‌ای دوسویه با امنیت روانی جامعه داشته باشد. برای حریم خصوصی معانی متفاوتی مانند «ممنوعیت تماس، آنچه نباید هتک شود و آنچه مورد حمایت قرار می‌گیرد»^۲ بیان شده است. دستیابی به معنایی جامع از این مفهوم که برگرفته از متون دینی باشد، افزون بر این که گستره برخی از احکام دینی را روشن می‌سازد، اشراف قانون‌گذار را در تدوین قانونی بر پایه دیدگاه‌های دینی بیشتر می‌کند. قرآن و متون روایی، تعبیرات مختلفی را در رعایت مناسبات خصوصی و احترام به حریم افراد به کار برده‌اند که نیازمند شناخت و تبیین تفاوت است.

نگاشته‌های مختلفی به موضوع حریم خصوصی پرداخته‌اند که به علت نبود تعریفی جامع بر پایه قرآن و حدیث، دچار خلط مصداقی شده و مصادیقی از منابع دینی استخراج کرده‌اند که جزو حریم خصوصی نیست. نگاشته‌هایی چون «حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران»، «ماهیت و اهمیت حریم خصوصی» و «حمایت از حریم خصوصی اشخاص از منظر آیات و روایات» به موضوع این مقاله پرداخته‌اند.

بررسی معنای دقیق، مرتبطات و لوازم تعریف حریم خصوصی از ویژگی‌های نگاشته حاضر است. توجه به واژه‌شناسی حریم در تبیین مفهوم حریم خصوصی، تفکیک مصادیق خلط‌شده از مصادیق واقعی و بررسی تعاریف فقهی و حقوقی حریم خصوصی، دیگر دستاوردهای این نگاشته را شکل می‌دهد.

الف) حریم خصوصی در لغت، فقه، حقوق و پزشکی

کاربرد موضوع حریم خصوصی در دانش‌هایی مانند فقه، حقوق و پزشکی بیش از دیگر علوم بوده و هر یک از اینها به فراخور نیاز، تعریف‌های متفاوتی از آن ارائه کرده‌اند. برخی از این تعریف‌ها محدود به فضای خاصی بوده و در حقیقت، مصطلحی ویژه به حساب می‌آید. در این بخش سعی شده پس از ریشه‌یابی واژه «حریم» در معاجم عربی، تعریف‌های ارائه‌شده بررسی شود.

۲. حفظ حریم خصوصی از دیدگاه‌های مختلف، ص ۱۳.

۱. حریم خصوصی در لغت

حریم خصوصی واژه‌ای مرکب از دو کلمه «حریم» و «خصوصی» است. «حریم» از سه حرف اصلی «ح ر م» تشکیل شده و یکی از مشتقات «حَرْمٌ» است. مس «حریم» حرام بوده و نباید به آن نزدیک شد.^۳ عرب جاهلی به هنگام طواف کعبه، لباس خود را درآورده و برهنه طواف می‌کرد؛ به همین علت، آن لباس را حریم می‌نامیدند؛ چون پوشیدن آن را در هنگام طواف، حرام می‌دانستند.^۴ برخی از کاربردهای واژه حریم از این قبیل است: «حَرِيمُ الْبَيْتِ»، «حَرِيمُ الْقَبْرِ»، «حَرِيمُ الدَّارِ» و «حَرِيمُ النَّهْرِ» در همه این تعابیر، «حریم» به معنای «اطراف و پیرامون» است.^۵ ابن فارس، علت چنین کاربردی را این‌گونه بیان می‌کند:

هُوَ مَا حَوْلَهَا، يَحْرُمُ عَلَى غَيْرِ صَاحِبِهَا أَنْ يُحْفَرَ فِيهِ.^۶

حریم بئر، پیرامون چاه است که برای غیر صاحبش، حفر کردن چاه دیگری در آنجا ممنوع است.

با توجه به کاربردها، حریم در جایی به کار می‌رود که ممنوعیت یا حرمتی وجود دارد. بر همین اساس تکبیر آغازین نماز را «تکبیر تحریم» نامیده و در توضیح آن گفته‌اند:

لِمَنْعِهَا الْمُصَلِّيَ عَنِ الْكَلَامِ وَالْأَفْعَالِ الْخَارِجَةِ عَنِ الصَّلَاةِ.^۷

به خاطر این که تکبیر آغازین، نمازگزار را از صحبت کردن و کارهای خارج از نماز منع می‌کند.

بنابراین گوهر معنای حریم، «منع» است که در همه مشتقات این ریشه، دیده می‌شود؛ «مُحْرِمٌ» کسی است که از انجام برخی اعمال منع شده و یا «مُحْرَمٌ» کسی است که از برخی موهبت‌ها منع می‌شود.^۸

۳. ن. کذ معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۶.

۴. ن. کذ العین، ج ۳، ص ۲۲۱؛ تاج العروس، ج ۱۶، ص ۱۳۵.

۵. ن. کذ معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۵؛ العین، ج ۳، ص ۲۲۱؛ الصحاح، ج ۵، ص ۱۸۹۶؛ مجمع البحرین، ج ۶، ص ۳۸؛ تاج العروس، ج ۱۶، ص ۱۳۵.

۶. معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۵.

۷. تاج العروس، ج ۱۶، ص ۱۴۲.

۸. ن. کذ معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۵؛ الصحاح، ج ۵، ص ۱۸۹۶؛ تاج العروس، ج ۱۶، ص ۱۳۶.

واژه «حریم» در ادبیات فارسی متناسب با نقش‌های متفاوت اسمی، مصدری و یا وصفی به معانی متعددی به کار رفته است. لازم به ذکر است که چون ترکیب «حریم خصوصی» مصطلحی جدید است، هیچ یک از کتاب‌های لغت عربی و فارسی، معنای مستقلی برای آن نیاورده‌اند. برخی گفته‌اند که ارائه تعریف از حریم خصوصی، کار دشواری است؛ زیرا این تعریف در هر کشوری با فرهنگ، اجتماع، اقتصاد و به‌ویژه نظام سیاسی حاکم ارتباط دارد؛ در برخی از کشورها، گروهی از مصادیق، داخل در مفهوم حریم خصوصی بوده و در کشوری دیگر، چنین نباشد.^۹

در نگاشته حاضر مراد از حریم، مطلق حریمی است که به انسان مربوط شده و گوهر معنایی آن «منع» است. در واقع حریم خصوصی، حدودی برای انسان است که دیگران از ورود به آن منع می‌شوند.

۲. حریم خصوصی در فقه و حقوق

واژه «حریم» در برخی از ابواب فقهی مانند «إحياء الأرض الموات» کاربرد دارد.^{۱۰} علامه حلی گفته:

مشهور بین فقها برای حریم چاه ناضح، ۶۰ ذراع است.

او برای این فتوا به کلام معصومان علیهم السلام استناد می‌کند:

عَنْ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: وَ مَا بَيْنَ بَيْتِ النَّاصِحِ إِلَى بَيْتِ النَّاصِحِ سِتُّونَ ذِرَاعاً... وَ قَدْ جَاءَ فِي الْحَدِيثِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِنَّ حَرِيمَ بَيْتِ النَّاصِحِ سِتُّونَ ذِرَاعاً.^{۱۱}

۹. حقّ انسان بر حریم خصوصی، ص ۱۱.

۱۰. ن. کد الرّوضة البهية، کتاب احیاء الموات، ج ۷، ص ۱۶۴؛ مختلف الشّیعه، کتاب احیاء الموات، ج ۶، ص ۲۰۶؛ ریاض المسائل،

کتاب احیاء الموات، ج ۱۴، ص ۱۱۷.

۱۱. مختلف الشّیعه، کتاب احیاء الموات، ج ۶، ص ۲۰۷.

از امام صادق علیه السّلام نقل شده که فرمودند: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: بین چاه آبیاری زراعت تا چاه آبیاری دیگر ۶۰ ذراع فاصله شرعی است ... و در روایت دیگری از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده: حریم چاه آبیاری زراعت ۶۰ ذراع است.

برخی از فقها ضمن بیان احکام و حدود شرعی، تعریف مختصری نیز ارائه کرده‌اند.^{۱۲} کتاب منهاج الصالحین، حریم را این‌گونه تعریف می‌کند:

حریم هر زمین موات، اندازه‌ای است که انتفاع هر شخصی متوقّف به آن است و برای کسی آباد کردن این مقدار از زمین، بدون رضایت صاحب آن جایز نیست.^{۱۳}

تعریف‌هایی که پیرامون واژه حریم در کتب فقهی وجود دارد مختصر و مشابه همین است. بنابراین می‌توان گفت که واژه حریم در این تعاریف با حفظ گوهر «منع» به معنای «حدّ فاصل» است.

فقیه‌ای که واژه حریم را به‌طور مفصّل بررسی کرده، شهید آیت الله سید محمد صدر است. وی ضمن بررسی معانی لغوی ماده حریم به گوهر معنایی آن اشاره کرده و این‌طور می‌گوید:

اصل در حریم، حرام‌بودن و یا چیزی برگرفته از آن است که به‌معنای ممنوع و محجوربودن است.^{۱۴}

علم حقوق نیز با زبان معیار حقوقدانان به مسأله حریم خصوصی پرداخته است. در این دانش، حریم خصوصی انسان‌ها از جمله حقوق فردی آن‌هاست. از این رو برای تعریف حقوقی حریم، بهتر است ابتدا کلمه «حق» و سپس واژه ترکیبی «حقّ خصوصی» تعریف شود.

«حق» امتیاز و نفعی است متعلّق به شخص که حقوق هر کشور در مقام اجرای عدالت از آن حمایت می‌کند و به او توان تصرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را می‌دهد.^{۱۵} حقوق

۱۲. ن. که جامع الاحکام، ص ۴۴۸؛ الرازی، ص ۱۳۶؛ تذکرة الفقهاء، ص ۴۱۳؛ ایضاح الفوائد، ج ۲، ص ۳۳۲؛ مفتاح الکرامه، ج ۱۹، ص ۴۰.

۱۳. ج ۲، ص ۱۵۳.

۱۴. ماوراء الفقه، ج ۵، ص ۹۸.

۱۵. مبانی حقوق عمومی، ص ۲۷۴.

خصوصی، مجموع قواعد حاکم بر روابط اشخاص است^{۱۶} و حقّ خصوصی افراد، اختیاری است که هر شخص در برابر دیگران دارد؛ مانند حقّ مالکیت، حقّ ابوت و بنوت، حقّ شفعه و حقّ انتفاع^{۱۷}. بنابراین حریم و یا حقّ خصوصی، حدودی است که در تعاملات اجتماعی، دیگران را از تعرّض به آن منع می‌کنند.

۳. حریم خصوصی در پزشکی

یکی از محیط‌هایی که مفهوم حریم خصوصی در آن مورد توجه قرار گرفته، بیمارستان‌ها و مراکز درمانی است. علوم پزشکی در دو جا به حریم خصوصی می‌پردازد. نخست، تعهدات اخلاقی پزشکان نسبت به حریم خصوصی بیمار است. بقراط در سوگندنامه خود آورده است:

آنچه در حین انجام‌دادن حرفه خود و حتی خارج از آن درباره زندگی مردم خواهم دید یا خواهم شنید که نباید فاش شود را به هیچ‌کس نخواهم گفت؛ زیرا این قبیل از مطالب را باید به گنجینه اسرار سپرد.^{۱۸}

همچنین در سوگندنامه پزشکی طبیبان کشورمان آمده:

از خیانت و تضحیح حقوق بیماران به‌طور جدی پرهیز کنم. نسبت به حفظ اسرار آنان جز در مواقع ایجاب ضرورت شرعی، پابندی کامل داشته باشم و خدا را در همه حال، حاضر و ناظر شوون خود بدانم.^{۱۹}

ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی^{۲۰} و ماده چهارم آیین‌نامه رسیدگی به تخلفات صنفی و حرفه‌ای شاغلان حرفه‌های پزشکی و وابسته^{۲۱}، بخشی از مقررات پزشکی مرتبط با حفظ اسرار بیماران است.

۱۶. همان، ص ۱۲.

۱۷. همان، ص ۳۸۱.

۱۸. حفظ حریم خصوصی از دیدگاه‌های مختلف، ص ۲؛ حریم خصوصی و رازداری در پزشکی و جنبه‌های مختلف آن، ص ۳.

۱۹. حفظ حریم خصوصی از دیدگاه‌های مختلف، ص ۲.

۲۰. فصل تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده، مصوب ۷۵/۳/۶.

۲۱. مصوب ۱۳۷۸/۴/۳۰.

محور دوم، تعریف‌ها و مطالبی است که دربارهٔ حریم خصوصی گفته شده است؛ مانند این سخن:

حریم هر انسان، حسّی است که هر فرد بالغ نسبت به هویت، شأن، استقلال و فضای شخصی خود دارد. به‌طور نمونه درب‌زدن در هنگام ورود به اتاق بیمار، نشانهٔ حمایت و حفظ خلوت بیمار و عدم استفاده از لمس فیزیکی غیر ضروری عاملی برای حفظ حریم بیمار است. بنابراین حریم خصوصی عبارت است از آن‌چه افراد بر پنهان‌نگه‌داشتن مطلق و یا نسبی آن حق دارند و دیگران به محترم‌نگه‌داشتن این پنهان‌کاری مکلفند.^{۲۲}

بنابراین حریم خصوصی در پزشکی، مفهومی است که برای حفظ اسرار بیماران به کار می‌رود. در واقع هر چیزی که به امور پنهانی بیماران مرتبط بوده و دیگران از ورود به آن منع شده‌اند، جزو حریم خصوصی آن‌هاست. پرونده پزشکی بیماران و خلوت آن‌ها نمونه‌هایی از این قبیل است.

با توجه به این‌که گوهر لغوی حریم، «منع» است، حریم خصوصی در فقه، حقوق و پزشکی بر همین محور، معنا و مفهوم پیدا می‌کند. در فقه و حقوق به‌معنای «منع شرعی و قانونی از تعرّض به مالکیت و حقوق افراد» بوده و در پزشکی نیز به‌معنای «منع افشای اسرار پزشکی بیماران» و یا «منع تعرّض به امور پنهان بیماران» است.

ب) حریم خصوصی در قرآن و حدیث

برای رسیدن به تعریفی جامع از حریم خصوصی، بهتر است ابتدا مفاهیم مرتبط، شناسایی شده و سپس با تحلیل آن، زمینه برای ارائهٔ تعریفی دینی از این مفهوم فراهم شود.

۱. مفاهیم مرتبط با حریم خصوصی

تعبیر «حریم خصوصی» مصطلحی نوین است. از این رو برای ریشه‌یابی دینی آن باید مفاهیم معادلی که در گذشته کاربرد داشته، شناسایی و بررسی شود. رایج‌ترین مفاهیم مرتبط با حریم خصوصی در قرآن و متون روایی در ادامه، شناسایی می‌شود.

۲۲. حفظ حریم خصوصی از دیدگاه‌های مختلف، ص ۲.

۱/۱. تجسس

تجسس از ماده «جسس» به معنای لمس کردن با دست است.^{۲۳} ابن فارس در توضیح این ماده گفته:

جسّ، به معنای شناسایی اشیاء با لمس لطیف است. جاسوس از مشتقات این کلمه است چون به طور پنهانی خبر می‌رساند.^{۲۴}

لغت شناسان در تبیین معنای تجسس گفته‌اند:

تفتیش از لایه‌های پنهان امور، تجسس است که بیشتر در امور شرّ به کار می‌رود.^{۲۵}

برخی از مفسران در تفسیر آیه ۱۲ سوره حجرات، ذیل عبارت «وَلَا تَجَسَّسُوا» نوشته‌اند:

«وَلَا تَبْحَثُوا عَنْ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ»^{۲۶}

از زشتی‌های مردم جستجو نکنید.

علّامه طباطبایی، تجسس را پیگیری امور پنهانی مردم می‌داند.^{۲۷} قرطبی آیه را این طور معنا می‌کند:

«خُذُوا مَا ظَهَرَ وَ لَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ، أَى لَا يَبْحَثُ أَحَدُكُمْ عَنْ

غَيْبِ أَخِيهِ حَتَّى يَطَّلِعَ عَلَيْهِ بَعْدَ أَنْ سَتَرَهُ اللَّهُ»^{۲۸}

ظاهر حال دیگران را بگیرید و به دنبال امور پنهانی آنها نباشید؛ یعنی هنگامی که خداوند، عیب برادران را پوشانده، نباید کسی از شما به دنبال یافتن عیب برادرش باشد تا بر آن آگاه گردد.

۲۳. ن. کذ العین، ج ۶، ص ۵؛ الصّحاح، ج ۳، ص ۹۱۳؛ لسان العرب، ج ۶، ص ۳۸؛ تاج العروس، ج ۸، ص ۲۲۴.

۲۴. معجم مقاییس اللّغه، ج ۱، ص ۴۱۴.

۲۵. ن. کذ لسان العرب، ج ۶، ص ۳۸؛ النّهایه، ج ۱، ص ۲۷۲؛ مجمع البحرین، ج ۴، ص ۵۷.

۲۶. انوار التنزیل، ج ۵، ص ۱۳۶؛ کنز الدقائق، ج ۱۲، ص ۳۴۳.

۲۷. المیزان، ج ۱۸، ص ۳۲۳.

۲۸. الجامع لاحکام القرآن، ج ۱۶، ص ۳۳۳.

یکی از علت‌های حرمت غیبت، همین نکته است. پیگیری عیوب دیگران از مصادیق تجسس بوده و در سیره معصومان علیهم السّلام نکوهش شده است. اسحاق بن عمار از امام صادق علیه السّلام چنین نقل می‌کند:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: يَا مَعْشَرَ مَنْ أَسْلَمَ بِلِسَانِهِ وَ لَمْ يَخْلُصِ الْإِيمَانُ إِلَى قَلْبِهِ لَا تَدْمُوا الْمُسْلِمِينَ وَ لَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنْ تَتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ تَتَّبَعَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَ مَنْ تَتَّبَعَ اللَّهُ تَعَالَى عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ وَ لَوْ فِي بَيْتِهِ.^{۲۹}

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: ای گروهی که به زبان، اسلام آورده‌اید؛ ولی ایمان به خوبی وارد قلب‌های شما نشده است؛ مسلمانان را سرزنش نکنید و عیب‌های آنان را دنبال ننمایید. هر کس عیب مسلمانی را دنبال کند خداوند عیب او را دنبال کرده و اهر کس که خداوند، عیبش را دنبال کند، او را رسوا می‌کند حتی اگر در خانه‌اش باشد.

تلاش برای دستیابی به امور پنهانی و یا امور شرّ و عیوب اشخاص با هر انگیزه‌ای، تجسس به‌شمار می‌رود. طبق این تعریف استراق سمع و بصر یکی از مصادیق تجسس بوده و تهدیدی برای حریم خصوصی افراد است. این رفتار در روایات، به‌شدت نهی شده است.^{۳۰}

۲/۱. افشای سِر

یکی از مصادیق‌های نقض حریم خصوصی، آشکار کردن رازهای دیگران است. معصومان علیهم السّلام به پنهان داشتن راز، سفارش کرده و افشای آن را خیانت می‌شمارند.^{۳۱} در حقیقت، همان‌گونه که دیدن برخی از اجزای بدن انسان حرام است و باید از دیگران پنهان بماند، معصومان علیهم السّلام افشای راز را نیز حرام می‌دانند. عبد الله بن سینان در روایتی از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند:

۲۹. الکافی، ج ۲، ص ۳۵۴، ش ۲.

۳۰. ن. ک: الکافی، ج ۷، ص ۴۹۱؛ بحار الانوار، ج ۸۱، ص ۲۶۶.

۳۱. ن. ک: الامالی، ص ۵۳۷.

قُلْتُ لَهُ: عَوْرَةُ الْمُؤْمِنِ عَلَى الْمُؤْمِنِ حَرَامٌ؟ قَالَ: نَعَمْ. قُلْتُ:
تَعْنِي سُفْلِيهِ؟ قَالَ: لَيْسَ حَيْثُ تَذَهَبُ؛ إِنَّمَا هِيَ إِذَاعَةُ سِرِّهِ.^{۳۲}

به امام صادق علیه السلام عرض کردم: عورت مؤمن بر مؤمن حرام است؟ فرمود: آری. عرض کردم مقصود شما تنها دو عضو پایین تنه اوست؟ فرمود: نه اینگونه نیست بلکه افزون بر آن، عورت مؤمن فاش کردن سِرِّ اوست.

بنابراین معصومان علیهم السلام، رازهای هر فردی را حریم خصوصی او محسوب کرده و از افشای آن باز می‌دارند.

۳/۱. رخصت طلبی (استیناس و استیدان)

خانه انسان افزون بر این که محل آرامش اوست، مکانی برای پنهان ماندن امور او از دیگران نیز هست. از این رو، خانه، حریم خصوصی هر فرد به‌شمار می‌رود. وجود حصار و در به‌عنوان اجزای اصلی اغلب خانه‌ها، نشانه‌ای بر وجود این حریم است. این موضوع به‌قدری اهمیت داشته که قرآن کریم آیه‌ای را به آن اختصاص می‌دهد:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَ
تُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا... فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى
يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِن قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ.^{۳۳}

ای کسانی که ایمان آورده‌اید در خانه‌هایی غیر از خانه خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید... و اگر کسی را در آن نیافتید، وارد نشوید تا به شما اجازه داده شود و اگر گفته شد «بازگردید» بازگردید، این برای شما پاکیزه‌تر است و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است.^{۳۴}

۳۲. الکافی، ج ۲، ص ۳۵۸.

۳۳. نور، ۲۷ و ۲۸.

۳۴. ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.

طبق مضمون آیه شریفه، ورود به منازل دیگران، بدون اجازه اهل خانه، ممنوع است. نویسندگان تفسیری و ... توضیحات مختلفی از واژه «تَسْتَأْسُوا» ارائه می‌کنند که هیچ‌یکه تغییری در مفهوم کلی آیه ایجاد نمی‌کند.^{۳۵} ورود بدون اجازه به منزل دیگران، گونه‌ای تعرض به حریم خصوصی آنها بوده و آیه شریفه از آن منع می‌کند. در برخی از روایات، منع از ورود بدون اذن به منزل دیگران به آن میزان مورد توجه قرار گرفته که اگر کسی متاع و منفعتی هم در منزل دیگری دارد ملزم به اجازه گرفتن است. امام باقر علیه السّلام جریانی را از پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله نقل می‌کنند:

سمره بن جندب در باغ یکی از انصار، درخت خرمايي داشت و خانه مرد انصاری بر در باغ بود. سمره برای رسیدگی به درخت خود، وارد باغ می‌شد و از خانه صاحب باغ گذشته و از او اجازه نمی‌گرفت. انصاری از سمره خواست که هنگام آمدن، اجازه بگیرد. او گوش نداد. انصاری نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و موضوع را گفت و شکایت کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله کسی را نزد سمره فرستادند تا او را از شکایت انصاری آگاه کرده و از وی بخواهد که هرگاه قصد ورود به باغ را دارد، از صاحب آن اجازه بگیرد؛ اما سمره امتناع کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از او خواستند تا به هر بهایی که دلش می‌خواهد نخل را بفروشد؛ ولی وی راضی نشد. سپس به او فرمودند: به بهای این نخل، درخت خرمايي برای تو در بهشت کاشته خواهد شد؛ اما وی نپذیرفت. آن‌گاه رسول خدا به مرد انصاری فرمود: برو و درخت را از ریشه درآور و جلوی او بیفکن؛ زیرا در آیین مسلمانی، نه زبان دیدن و نه زبان رساندن رواست.^{۳۶}

خداوند در آیه شریفه، ورود به منزل را بدون اذن صاحب آن ممنوع کرده است. قرآن کریم مصداق دیگری نیز برای حریم خصوصی در درون منزل مشخص می‌کند؛ حریم خصوصی والدین، چیزی است که از فرزندان، خواسته شده تا از ورود به آن خودداری کنند.^{۳۷}

۳۵. ن.ک: مجمع البحرین، ج ۴، ص ۴۶؛ معانی الاخبار، ص ۱۶۳؛ جامع البیان، ج ۱۸، ص ۸۷.

۳۶. الکافی، ج ۵، ص ۲۹۲.

۳۷. النور، ۵۸ و ۵۹.

همان ملاکی که در نهی از تجسس، دیده می‌شود، در این دو آیه نیز به چشم می‌خورد. ملاک اصلی نهی در آیات شریفه، منع از دیدن امور پنهان و یا عیوب دیگران است؛ چنان که علامه طباطبایی ذیل آیه ۲۷ سوره نور می‌گوید:

سیاق آیه شاهد بر این است که «منع» در حقیقت، منع از دیدن و آگاهی بر زشتی‌های دیگران است.^{۳۸}

بنابراین تجسس، افشای سیر و اجازه ورود به منزل دیگران، مفاهیم مرتبط با حریم خصوصی در قرآن و حدیث بوده که با بررسی این سه مفهوم، زمینه برای ارائه تعریفی مناسب و مطابق با متون دینی، فراهم می‌شود.

۲. تعریف حریم خصوصی

مفاهیم مرتبط با حریم خصوصی در قرآن و روایات، نقاط مشترکی دارند که توجه به آن موجب رسیدن به معنایی یکدست می‌شود. «منع از پیگیری امور پنهانی دیگران که بیشتر مشتمل بر عیوب افراد است»، «منع از گفتن رازهای دیگران» و «منع از ورود بدون اذن به منزل دیگران و یا خلوت والدین» به ترتیب با مفهوم تجسس، افشای سیر و رخصت‌طلبی ارتباط دارد. مفهوم مشترک میان این تعاریف «امور پنهانی و خلوت افراد» است که به عنوان حریم خصوصی، قابل احترام بوده و هرگونه دخالت و تعرض در آن نقض حریم و حرام شمرده شده است.

بنابراین حریم خصوصی، این‌گونه تعریف می‌شود: «حریم خصوصی، خلوت و امور پنهانی افراد است که ورود و یا هرگونه دخالت و تعرض به آن برای دیگران ممنوع است.» توجه به دو نکته در تعریف، شایسته است. نخست این که «امور پنهانی» همیشه مشتمل بر عیب‌ها نیست اما رضایت نداشتن افراد به «دیده شدن و یا آشکارشدن امور پنهان» ممانعتی را برای دیگران ایجاد می‌کند تا حریم خصوصی را محترم بشمارند. دوم این که ممنوعیت تعرض به حریم خصوصی، متوقف بر رضایت افراد نیست؛ زیرا گاهی آشکارشدن امور پنهانی، متعارض با حریم عمومی است. چه بسا عیبی که فرد به دیده شدن و آشکارشدن آن راضی است اما با حریم عمومی و یا شریعت اسلامی در تعارض است. این تعریف با دو نکته یادشده، همه مصادیق را در بر گرفته و مانع از ورود مفاهیم مشابه مانند خیانت،

۳۸. میزان، ج ۱۵، ص ۱۱۰.

سوءظن، نمیمه، تهمت و ... به دایرهٔ تعریف حریم خصوصی می‌شود؛ زیار هر یک از این مفاهیم، یک یا چند قید از قیود تعریف را ندارد.

نتیجه

۱. مادهٔ حریم در لغت عرب به معنای «منع و بازداشتن» است.
۲. حفظ و ارتقای امنیت اجتماعی افراد در جامعه، منوط به مرزبندی در تعاملات اجتماعی است. طبق آنچه از مباحث فقهی و حقوقی فهمیده می‌شود، حریم خصوصی، حدودی است که «مانع» از بین رفتن مرزها در تعاملات اجتماعی می‌شود.
۳. هر چیزی که به «امور پنهانی» بیماران مرتبط است، جزو حریم خصوصی آن‌ها بوده و پزشکان در قبال آن تعهد به رعایت و حفظ داده‌اند.
۴. مفهوم حریم خصوصی در فقه، حقوق و پزشکی با معنای ریشهٔ حریم کاملاً مرتبط است.
۵. تجسس، افشای سرّ، استیناس و استیذان، مفاهیم مرتبط با حریم خصوصی در متون دینی است.
۶. مفاهیم یادشده، حق خلوت و پنهان بودن و یا پنهان داشتن چیزی را برای انسان محترم می‌دانند.
۷. حریم خصوصی عبارت است از خلوت و امور پنهانی افراد که ورود و یا هرگونه دخالت و تعرض به آن برای دیگران، ممنوع است.

پیشنهاد‌های پژوهشی

۱. جایگاه حریم خصوصی در احکام امر به معروف و نهی از منکر
۲. رابطهٔ آزادی با حریم خصوصی و عمومی در سیرهٔ معصومان علیهم السلام
۳. زمینه‌های نقض حریم خصوصی در قرآن و حدیث

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، دوم، ۱۳۷۳ش.
۲. الاراضی، غلامرضا شریعتی و محمد اسحاق فیاض کابلی، قم، دار الکتب، اول، ۱۴۰۱ق.
۳. الامالی، محمد بن حسن طوسی، تحقیق مؤسسه البعثه، قم، دار الثقافة، اول، ۱۴۱۴ق.
۴. انوار التنزیل و اسرار التأویل، عبدالله بن عمر بیضاوی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، اول، ۱۴۱۸ق.
۵. ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، محمد بن حسن حلّی، تحقیق سید حسین موسوی کرمانی و علی پناه اشتهازدی و عبد الرحیم بروجردی، قم، مؤسسه اسماعیلیان، اول، ۱۳۸۷ش.
۶. بحار الانوار، محمد باقر مجلسی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، دوم، ۱۴۰۳ق.
۷. تاج العروس، محمد بن محمد مرتضی زبیدی، تحقیق علی شیری، بیروت، دار الفکر، اول، ۱۴۱۴ق.
۸. تذکره الفقهاء، حسن بن یوسف حلّی، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، اول، ۱۳۸۸ش.
۹. تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، محمد بن محمد رضا قمی مشهدی، تحقیق حسین درگاهی، تهران، وزارت ارشاد، اول، ۱۳۶۸ش.
۱۰. جامع الاحکام الشرعیّه، سید عبد الاعلی سبزواری، قم، مؤسسه المنار، نهم.
۱۱. جامع البیان فی تفسیر آی القرآن، محمد بن جریر طبری، بیروت، دار المعرفه، اول، ۱۴۱۲ق.
۱۲. الجامع لاحکام القرآن، محمد بن احمد قرطبی، تهران، ناصر خسرو، اول، ۱۳۶۴ش.
۱۳. الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، زین الدین بن علی عاملی (شهید ثانی)، شرح سید محمد کلانتر، قم، داوری، اول، ۱۴۱۰ق.
۱۴. ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل، سید علی بن محمد طباطبایی حائری، تحقیق گروهی از پژوهشگران، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، اول، ۱۴۱۸ق.
۱۵. سنن ابی داود، سلیمان بن اشعث سجستانی، تحقیق سعید محمد لحم، بیروت، دار الفکر، اول، ۱۴۱۰ق.
۱۶. الصحاح، اسماعیل بن حماد جوهری، تحقیق احمد عبد الغفور عطار، بیروت، دار العلم للملایین، اول.
۱۷. العین، خلیل بن احمد فراهیدی، قم، هجرت، دوم.
۱۸. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۴۰۷ق.
۱۹. لسان العرب، محمد بن مکرم ابن منظور، بیروت، دار صادر، سوم، ۱۴۱۴ق.
۲۰. ماوراء الفقه، سید محمد صدر، تحقیق، جعفر هادی دجیلی، بیروت، دار الاضواء، اول، ۱۴۲۰ق.

۲۱. مبانی حقوق عمومی، ناصر کاتوزیان، تهران، دادگستر، اول، ۱۳۷۷ش.
۲۲. مجمع البحرين، فخر الدین بن محمد طریحی، تحقیق احمد حسینی اشکوری، تهران، مرتضوی، سوم، ۱۳۷۵ش.
۲۳. مختلف الشیعه فی احکام الشریعه، حسن بن یوسف حلّی، قم، جامعه مدرسین، دوم، ۱۴۱۳ق.
۲۴. معانی الاخبار، محمد بن علی ابن بابویه، تصحیح علی اکبر غفّاری، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۴۰۳ق.
۲۵. معجم مقاییس اللّغه، احمد بن فارس، تحقیق عبد السّلام محمد هارون، قم، بوستان کتاب، اول، ۱۴۰۴ق.
۲۶. مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه، سید جواد بن محمد حسینی عاملی، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۴۱۹ق.
۲۷. منهاج الصّالحین، سید ابو القاسم موسوی خویی، قم، مدینه العلم، بیست و هشتم، ۱۴۱۰ق.
۲۸. المیزان فی تفسیر القرآن، محمد حسین طباطبایی، بیروت، مؤسسه الاعلمی، دوم، ۱۳۹۰ق.
۲۹. النّهایه فی غریب الحدیث و الاثر، مبارک بن محمد ابن اثیر جزری، تحقیق محمود محمد طنّاحی و طاهر احمد زاوی، قم، اسماعیلیان، چهارم، ۱۳۶۷ش.
۳۰. جزوه حفظ حریم خصوصی از دیدگاه‌های مختلف، مریم گروسیان، دانشگاه علوم پزشکی همدان، تابستان ۱۳۹۳ش.
۳۱. مقاله حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام تطبیقی و ایران، باقر انصاری، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۶۶، زمستان ۱۳۸۳ش.
۳۲. مقاله حریم خصوصی و رازداری در پزشکی و جنبه‌های مختلف آن، مجتبی پارسا، اخلاق و تاریخ پزشکی، سال دوم، ش ۴، ۱۳۸۸ش.
۳۳. مقاله حقّ انسان بر حریم خصوصی، منصور رحمدل، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷۰، ۱۳۸۴ش.
۳۴. مقاله حمایت از حریم خصوصی اشخاص از منظر آیات و روایات، سجّاد شهباز قهفرخی و مصطفی مسعودیان، پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، ش ۱۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۱ش.
۳۵. مقاله ماهیت و اهمیت حریم خصوصی، مصطفی اسکندری، حکومت اسلامی، ش ۵۸، زمستان ۱۳۸۹ش.
۳۶. سایت کانون وکلای دادگستری استان مرکزی، قانون مجازات اسلامی، تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده (۷۵/۳/۶)، پاییز ۱۳۹۴ش، markazibar.org.
۳۷. سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آیین‌نامه انتظامی رسیدگی به تخلفات صنفی و حرفه‌ای شاغلان حرفه‌های پزشکی و وابسته، مصوّبات هیأت وزیران (۱۳۷۸/۴/۳۰ش)، پاییز ۱۳۹۴ش، rc.majlis.ir.